

LÕUNÕEESTI KIRÄNDÜSE INNEOLÕMADA KIRIVÜSEST JA – HÄÄDÜMISHÄDÄST NI -OHOST

Tiia Allas

Sjoo kirätüü tsihis om anda ütsipulgõnõ ülekaehus perämäidsi aastide (2011–2018) lõunõesti kirändüsest, tuvvõn vällä silmänakkavamba ilmussõ nii alaharrõ (mulgi, seto, tarto, võro) kaupa ku sanrõ perrä. Aolõ umatsõ oho-nättüse ja üleslugõmiisi elävämbäs tegemise mõttõn nimmatas aig-aolt ka mõtsa(häötämisvasast) teemat, miä vähämbält võro kirändüsen kaetaval aol selgele vällä tulõ.

Kaemisõl om inämb vai vähämb käkit võrdlusalussas nii mineväne kümneaastak (Allas 2011: 74–90) ku kõik XX aastasaa perämiidsi kümneaastakidõ ja XXI aastasaa algusõn ilmunu võro-, seto-, mulgi- ja tartukiilne kirändüs.

Nigu muungi elon, om ka kirändüsen tähtsä tulõvik ehk latsi ja nuuri pääle tsihi pandminõ, minkaga arvõstasõ umin tegemiisin ka olõmanolõva kultuuriinstituudi (Võro, Mulgi, Seto, asutõt vastavalt 1995., 1996. ja 2010. aastagal).

Latsikirändüst küländ palju

Võro latsikirändüs saa kõvastõ rikkambas tõlkmisõ tiil – 2011. aastagast pääle om ilmunu 11 hääd soomõ keelest ümbre pantut latsiraamatut. Raamadu om andnu vällä Võro instituut, saiõn tuu jaos veidü tukõ FILI-keskusõlt. Innembi olõ-i sääntsen mahun tõlkmistüüd tettü, õnnõ 1993. aastaga ilmu suurilõ inemiisile mõtõld ja Jüvä Sulõvi ümbre pant Mihhail Bulgakovi „Saadanajantj“.

Kats latsiraamatut om pant ümbre ka eesti kiräkeelest: Elina Sildre koomiksiraamat „Topõldtvatuga kukli“ (2012) ja Eve Hele Sitsi jutukogo „Ubinit uutman“ (2014).

Ainumb alguperänd om Triinu Laanõ nii eesti- ku võrokiilne „Vana katkine kass / Vana katskinõ kass“ (2016). Triinu Ojari 2007. aastaga ilmunu katskiilne „Suur must koer / Suur must pini“ ilmu 2014. aastaga ka ku putmisraamat. Triinu Laanõ (inneskine Ojar) mõlõmba raamatu saava

laembalt kittä – näütüses sai „Vana katskinõ kass“ Eesti Latsikirändüse Keskusõ Aasta Rosina avvuhinna 2016. aastaga lõpun.

Alguperälist võro latsikirändüst ilmus küländ pallo ka võrokiilsin Tähekeisin (egä aasta üts nummõr). Võro latsikirändüsen näge säänest-samma hätä nigu eestikiilsengi – seo om päämidselt alla kümneaastaisi latsi jaos, saman vanõmbilõ latsilõ mõtõldu ja peris nuurikirändüse ruum om iks viil küländ lakõ (Martson 2018: 692). Önnõ Riitta Aloneni „Aatos ja Sofia“ (2013) edimäde armastusõ lugu täüt pisokõsõgi taad puuduolõkit.

Latsi ja nuuri hindä luudu om aastit üttekokko säädünü „Mino Võromaa“ kogomikuga, miä 2017. aastaga jõud 30. raamatuni „Tsõõrikväeline“, minka panni kokko Kaile Kabun ja Aimi Hollo. „Tsõõrikväelidsen“ omma koon nii 30. konkursi ku 30 aasta kõgõ parõmba tüü toimõndajil vällä sõglutu. 31. „Mino Võromaa“ töid inämb kogomikun vällä es anda, kõgõ parõmbit saa lukõ Võro Instituudi kodolehe päält. „Mino Võromaa“ paprõlist raamatut plaanitas vällä anda ega viie aasta takast.

Suurlasõst mõtsamehe Erkki K. Kalela „Kuusõsiimnide minek“ (2012) om lugu tuust, kuvõrd süämest murõhtas imäkuus tuu peräst, kuis timä küllest ärlindavil kuusõsiimnil elon lätt. Raamatust hõhkas õkva ku võro lämminnd ni hallõt miiltki.

Setodõl ilmu kõgõ alustekst – aabits – 2011. aastaga. Kauksi Ülle ja Epp Margna „Kiri“ (2015) tutvustas vannu seto märke, kirju ja om üteliidsi värvmisraamat. Seto lugõmik „Kodotulli valgusõh. Lugõmik kõõlõ perrele“ (2017) näütäs aost aigu küünütämise tahet muuhulgan päälkiräga – kandsõ jo umaaignõ setokõisi lugõmiku tõnõ osa päälkirja „Kodotulõ“ (1925). 2018. aasta suvõl ilmu edimene setokiilne Täheke.

Uma aabitsani „Mütäs Mati luu“ (2016, kokkosäädjä Kristi Ilves ja Alli Laande) jõudsõ ka mulgi. 2013. aastaga näkk trüküvalgust Maie Perve mulgikiilne „Tosin lastelugu Mulgimaalt“, Maie Perve „Värsse Mulgimaalt lastele“ ilmus 2016. aastagal.

Mulgi omma andnu taal aovaihõl vällä kolm-neli eri nimega opimaterjaali, minkast üts huvitavampi om Alli Laande „Kärt ja Märt Mulgimaa reisu pääl. Kõnelemisraamat ja CD“ (2015). Edimäne mulgikiilne Täheke ilmu 2017. aastaga septembrin, tõnõ aasta ildampa, 2018. aasta süküskuul.

„Kalõvipoig“ pilden ja võro keelen

Kirästus MrBee püüd Võro Instituudi toel vällä anda „Kalõvipoiga“ pilteposõn ja katõn keelen: nii eesti ku võro. „Kalõvipoja“ n-ü vällä- ja vallajoonistamisõ üts mõtõ om ka kõütä latsi ja nuuri tähelepanmist. Seeniaoni om ilmunu kolm raamatut (2014., 2016. ja 2017. aastaga), minka kõiki luumisõ man omma olnu Raoul Annion ja Urmas Kalla (võro kiilde pandja). Egal raamatul om uma kunstnik, niisõs Toom Tragel, Jevgenia Dudin ja Ats Nukki.

Lõunõeesti luulõkuhja hoitva koon naasõ

Kõgõ mitmasugutsõmp nii eri autorite ku sisu mõttõn om kaetaval aol lõunõeesti luulõ. Ilmusõ „Seto luulõ antoloogia“ (2014, koost. Kauksi Ülle) ja „Suud anna mullal ma: mulgi murdeluule antoloogia“ (2012, koost. Ülo Alo Võsar). Peris edimäidsi kogodõna ilmusõ Maie Perve „Lämi süämele lämi suule“ (2011), Riina Trummi „Taivakõ, mu elo Laivakõ“ (2013), Merca „Pühä päiv“ (2013), Evar Saarõ „Kõnõla mõtsan mädänü puuga“ (2014), Maria Rahasepä „Tsäugakõnõ“ (2017) ja Vello Jaska „Kodukeelen“ (2017).

Ilmu ka Jaan Kaplinski edimäne lõunõeestikiilne luulõkogo „Taivahe heidet tsirk“ (2012).

Maie Perve mulgikiilse debüüdi ilmudõn oll autor 72-aastanõ, võro-kõnõ Evar Saar 45-aastanõ. 2017. aastal ilmu Mare Osilt kolmas luulõkogo „Elu on ime“, minkan om paaigu ütepallo eesti- ja mulgikiilsit luulõtuisi.

Kõgõ villäkamp autor om võrokiilne Häniläne, kinkal ilmu aastil 2010–2018 neli luulõkoko. Kolmõ perämädse („Lugu rohiliidsi silmiga kuulmeistrist“ (2014), „Viulimäng vanan vaksalin“ (2016), „Kibõna ütest rändämisest“ (2018)) puhul käü raamatu manu ka CD autori hindä loet luulõtuisiga. Kogon „Viulimäng vanan vaksalin“ omma Häniläsel ka mõnõ jutukõsõ, nisamatõ „Kibõna ütest rändämisest“ algusjaon.

Häniläne (Mariina Paesalu) avit üten toolõ, et 21.11.2014 oll võro-teemalinõ „Kirjandusministeeriumi“ saadõ ETV-n, 2015. aasta põimu-kuun ilmu lõunõeesti-ainõlinõ aokiri Looming ja 01.11.2017 sai Talna Kiränike maja musta laega saalin teos võro naisluulõtajidõ õdak.

Perämäst aastakümnet iseloomsutaski naisi tubli manotulõk lõunõ-
eesti kiränduste – oll jo 2005. aastani ehk Leila Holtsi esikkogo „Põimaja
kuu all“ ilmumiseni Kauksi Ülle kae et ainum autor kesk võro luulõ
„umma mäke“.

Kaetuslutsõl aol omma võro naisluuletajidõ rian lisas Kauksi Üllele
Riina Trumm, Anna-Liisa Vaher, Ene Säinast, Leila Holts, Kristina Viin,
Milvi Panga ja Ursula Zimmermann.

Uma edimäde kogoni omma jõudnu naist Riina Trumm ja Ursula
Zimmermann, Leila Holdsi tõnõ kogo „Veere päält lauldõn“ ilmu
2016. aastagal. Ursula Zimmermanni luud ja YouTube’i videos saanu maa-
elu välläkoolõtamisõ vasta ollõv „Teerulliräpp ehk maakad on jalus“ ilmu
edimält võro keelen Uman Lehen „Tiitrulli(r)äpp“ 29. urbõkuul 2018.

Luulõhe tegüsi umbõs käenolõva kümneaastaga keskpaign sotsiaal-
kriitiline mõtsu maharagomisõ vasta ollõv sõnnom, midä kirotasõ valla
ni lakja iinkätt Jan Rahman ja Kauksi Ülle. Mõtsast ku päämidsest väe-
saamisõ kotussõst luulõtas Ene Säinast, seod tuu vällä Häniläne jt.

Näütüses Jaan Kaplinski mõtõt, kuis „Puu omma inemise ja taiva
vaihel. Tuu tulõtas miilde kerikut, kerik taht ka olla inemise ja taiva,
inemise ja jumala vaihel“ (Kaplinski 2014: 8) vällendäs ka Kauksi Ülle
uman luulõtusõn „Mõts – mu elo sammassaal“ (Kauksi Ülle 2017: 33–34).

Klassikul Kauksi Üllel ilmu kaetaval aol neli luulõkoko: koodkogomik
„Valit luulõq“ (2012), „Palunõiaq“ (2012), „ObiNizza“ (2017) ja „Imäpuu“
(2018). Kogo „Palunõiaq“ kaasõ trükke pakutrükün Kauksi Ülle esi ja
kõiki raamatidõ vällänägemine om esimuudu. Kaetuslutsõl kümne-
aastagal teguts Kauksi Ülle päämidset seto kultuuriruumin, a identiteet
teel seto-võro olõ-i esihindästmõistõtavalt üteline. Nii kirutas Rebekka
Lotman Kauksi Ülle luulõkogo „ObiNizza“ kotsilõ Eesti kirändüse aasta-
preemijide erilehen (07.03.2018), et kogo näütäs üteaigsõlt võro keele (!)
aolist sügävüst ja taa sjooilmaaigsust.

Kaetaval kümneaastagal sai hulga rikkambas raamatuhe raot seto leelo
varamu: ilmu „Leeloantoloogia II“ (2012); „Seto naisi elolaulu“ (2014,
koostanu Andreas Kalkun ja Vahur Aabrams); „20 aastaka seto kuning-
riike sõnolisi laulu“ (2015); Anne Vabarna laulõet eepos „Peko“ (1995,
2013). Lisas nailõ üte luuja kogomik „Tõnisoni Manni elo ja timä laulu“
(2013) ja iinpuul rehäst parhillatsõl aol elävä autori edimäne kogu (Maria
Rahasepp „Tsäugakõnõ“ (2017)).

2013. aastagal ilmu Hendrik Adamsoni nimelise murdõluulõvõistlusõ kõgõ parõmbit töid (1994–2012) üttekõütvä ”Vastse äitsnemise aigu”, miä om jakk edimädsele valimikulõ „Äitsnemise aigu“ (2004). ”Vastse äitsnemise aigu” peräsõnan ütles kokkosäädjä Jüri Viikberg, et keele-murdõ perrä või senitsit Adamsoni-nimeliidsi murdõluulõvõistlusi pitä innekõgõ lõunaeestläisi asas.

„Auhinnatute esireas on võro ja seto (13+1) autorid, järgnevad mulgid (6) ja tartlased (3), esindatud on saarlased (1) ning muhulased (1). Kihelkondadest on enim esil Põlva (5), Urvaste (3) ja Rõuge (3) Võrumaalt ning mulkide Tarvastu (2), Paistu (2) ja Helme (2) – kõik omaaegse Liivimaa alad!“ (Viikberg 2013: 155–156).

Teno Mats Traadilõ eläs edesi tartokiilne luulõ – 2013. aastal ilmu timä „Ugandi igatsus. Kolmass kogu luuletusi tartu murden“. Raamatut tutvustanu Margit Tintso löüd, et tartu kiil om nii Lõuna-Eesti kui Eesti elävä klassiku Mats Traadi süämeasi. „Ja see süda ei saa rahu enne, kui keelest on viimane välja pigistatud ning värssi lõigatud, et tulevate põlvede tarbeks jääks varuks nii palju kui võimalik.“ (Tintso 2014)

Kõdavere olõ-i Lõuna-Eesti, a sõski tulõsi paikuundliidsi kirjanduisi lähküst tsõõrist tähele panda, et Tartun elänü ja kõdavere kiilt hoitnu Mari Vallisool ilmu 2015. aastagal kuundkogu „Mälestusi maailmast“. Taa edesõnan kirutas Tiia Toomet, et Vallisoo kõdaverekiilse luulõtusõ omma ilmunu päält „Ussisõnade“ (2001) viil „Sunnisõnades ja surmasõnumites“ (1991) ning kuundkogun „Viimäne vihim“ (2013). „Räägin neist [kõdaverekiilsist] viimasena mitte sellepärast, nagu oleksid nad kirjakeelsetest kuidagi vähem tähtsad, vaid sellepärast, et enamuse neist kirjutas Vallisoo oma elu lõpupoolel. Selles on midagi sügavalt sümboolset: lapsepõlvekeel ja maastikud, mis luuletaja siia ilma vastu võtsid, justnagu saatsid ta ka ära. Üks ring oli täis saanud.“ (Toomet 2015: 25) Mari Vallisoo sai hukka autuõnnõtusõn Tarton 4. augustil 2013.

Proosa jaon pantas umma kiilde ümbre ka ilmaklassikat

Kas vai luulõga võrrõldõn ilmus alguperälist lõunõeestikiilset proosat vähämb.

Silmänakkavas *mõtõlus*-teossõs kujunas Jaan Kaplinski lõunõeesti-kiilne „Mõtsa ja tagasi“ (2014), minkan om nättü ka ummamuudu reisi-raamatut – filosoofilist märkmist uma läve iist kodomõtsa ja tagasi liikmise

üle (Kronberg 2015). Kaplinski raamatu ütes kõgõ inämb tsiteeritäväs mõttõs om saanu võro keele kõrvutus mõtsaga: „Võro kiil omgi nigu mõts, ei sünnü ussai, kultuuri. Mõtsakiil. Võro keeleh om sammamuudu hää olla ku mõtsah. Kultuurist väläh, tuust, midä kutsutas eesti kultuuris“ (Kaplinski 2014: 13).

Märkmist väärt om Merle Jäägeri ehk Merca nii eesti ku seto keelen ilmunu ulmõsugõmidõga jutt „Allääres“ (2016), „Alaveereh“ (2017).

Võrokiilse proosa ololidsõ jao andva jakkuvalt Uma Lehe ega-aastat-sõlõ jutuvõistlusõlõ esitedü luu, minkast parõmba trükütäs är ka aolehen. Kaetavahe aigu jääs 2004. aastast peetävä võistlusõ rekord – 2013. aastal esit 79 kirotajat 242 võrokiilset juttu. Nii vai tõistõ omma kirändüse jaos ololidsõ parnassi ka setodõ aoleht Setomaa ja mulkõ Üitsainus Mulgimaa.

Ega-aastanõ „Võro-Seto tähtraamat“ om niisamatõ tähtsä välläannõ vahtsõ kirändüse ilmumise mõttõn. Näütüses 2015. aastaga „Võro-Seto tähtraamatun“ lõvvüs taani kiräniku Claus Ankerseni, saksa helüpeedi Dirk Huelstrunki, karjala laulutegija Santtu Kahru, soomõ luulõtaja Juha Kulmala ja udmurdi luulõtaja Mush Nadi luulõt Jan Rahmani ja Aapo Ilvese ümbrepantult.

Proosan om pallo säänest loomingut, miä olõ-i õkva lõunõeestikiilne, a kimmide lõunõ-tunnusidõga nii tegevüspaiku, ainõ ku keeleliidsi juuni poolõst. Säändse omma näütüses Ott Kiluski „Veidrikud ja võpatused“ (2012), Lauri Sommeri „Lugusid lõunast“ (2016) ni timä mitma tõõsõ aokirändüsen ilmunu lühkü luu, nt „Yyse massinaga mõtsah“ (Sirp, 25.11.2016), „Vanama õtak“ (Vikerkaar 2018, nr 7–8) jt. Peris pallo võrokiilset õkvakõnõt lõvvüs ka Heiki Kelbi jutukogon „Elu ongi muinasjutt. 17 elumustrit Võrumaal“ (2017), midä kiteti 2018. aasta Bernard Kangro nimelise kirändüsavvuhinnaga.

Umaette lugusõ omma Kõivu lõunõ(Pekri)-ainõlidsõ jutu, „Uudisjutte tegelikust ning võimalikest maailmadest; nägemused ja uned“ (Loomingu Raamatukogu 2013, nr 1–3, sh nt „Väike unelugu“ jt), „Konflikt“ (Looming 2014, nr 7).

Seto astva suurõ sammu proosan edesi klassika ümbrepandmisõga umma kiilde – nii ilmus Antoine de Saint-Exupéry „Tsillockõnõ prints“ (2017) ja Andrus Kivirähä „Miis, kiä’ tiidse hussisõnnu“ (2018).

Mulkel ilmus mitmit säändsit raamatit, kon om proosa ja luulõ ütenukuun ni na omma inämb mälestuslidse, kultuuriluulidse. Sakõst om ütenukuun nii eesti- ku mulgikiilset loomingut. 2012. aastagal ilmus Ester

Rusingult Tarvastu keelen raamat „Kaubi“ ja 2013. aasta keväjä tñõ raamat „Sinine helk“, miä om õkva ku jakk edimädsele. Ester Rusingu kolmas raamat „Kaits kepige miist“ näge trüküvalgust 2014. aastal ja tan om nii mulgi- ku eestikiilsit luulõtuisi ni pallo ülesvõttit nii vanõmbast ku vahtsõmbast aost.

2015. aastal saa valmis Hummuli kirämehe Elmar Orava mulgikiilne mälestüisi kogo „Kui me viil latse ollimi“. Astrid Mõts-Tomišinets andsõ 2017. aastal vällä uma edimädse mulgikiilse mälehtüisiraamatu „Kodukotuse luukse“, kon omma auturi nuurusao-luu Karksi murrakun.

Kõnõtõn Mart Velskrit aokirän Universitas Tartuensis doktoritüü kaitsmise puhul löüd Mart Zirnask, et lõunõeesti sõnakultuurin andva tuuni väikuvormi: luulõtusõ, jutu, laulu, mitte rumaan. Küsümüsele, kas taa takan om õnnõ tsillukõnõ turg, vastas Mart Velsker nii: „Turg mõjutab paratamatult. Kui autor võtab ette mingi pikema töö, siis ta hakkab mõtlema lugejaskonnale. Mõnel tekib isegi tööjaotus: Olavi Ruitlane luuletab eesti ja võru keeles, aga romaanide põhikeel kipub ikkagi olema eesti keel.“ (Zirnask 2014)

Lõunõeestilidse kirändüse ütes tähtteosõs kujunaski Olavi Ruitlase „Vee peal“ (2015), mis pildistäs esieränis täpsehe 1980. aastide algusõ Võro eluollu, nättü 12-13-aastadsõ poiskõsõ silmi läbi. „Vee peal“ katõkõnnõ omma inämbüste võrokiilse. Mitmalt puult pandas tähele ja saa kittä ka Sommeri „Lugusid lõunast“, miä jõud näütüses Eesti Kultuurkapitali kirändüse tsihtkapitali 2016. aastaauhindu nimistühe vabaauhindu jaon.

Näütemängu jõudva inämb püüne pääle, ku kaasi vaihele

Suvõtiate moodunolõk om lubanu kõgõ inämb lõunõeestikiilsit tiatretükke luvva Jan Rahmanil ja Kauksi Üllel. Kaetusalutsõl aol jõudsõ näütüses Rahmanil püüne pääle katõssa näütemängu: „Varetepalu“ (2011), „Kuurort Ruusa“ (2012), „Haigemaja“ (2012), „Kaalukoda“ (2014), „Lahvka“ (2015), „Lõõtsapillihullus“ (2016) ja „Pagulased“ (2018). Rahman löi aastil 2011–2017 ka telelavastusõ „Tagamõtsa“ ütessä stsenaariummi.

Kauksi Ülle tävvend seol aol näütemängü „Peko“ (2011, ütenuautor Olavi Ruitlane, trükün edimäst kõrda 2006. aastal kogomikun „Kuus tükkü“) ja kirot lavaluu „Mařatsauk“ (2011), „Obinitsa“ (2015), „Liisu

lugu“ (2015) ja „Kõllanõ Raam“ (2014), minkast perämäst olõ-i lavastõt. Verskan etendünü „Peko“ (Vanemuine, lavastaja Ain Mäeots) jõud katõ-kümne 2011. aastagal kõgõ inämb publikut kogunu lavastusõ sekkä (vt Aadma, i.a).

Aapo Ilves kirot aastil 2000–2010 pallo draamalukõ, miä trüküti ka raamatus, nt „Ööpik Võhandu kaldalt“ (2002). Käenolõval kümne-aastagal om trüküvalgust nännü mõni ütsik, kogomikun õnnõ Ants Kõivu „Viiekõistõ rüanurmõn“ (2013). Kauksi Ülle „Obinita. Sada aastat kogokunda tuhandõaastadsõh küläh“ ilmusi lugõmikun „Kodotulli valgusõh“ ja „Põhitüü“ paikkundliidsi kirändüisi teemalidsõn Loomingun (2015, nr 8).

Eesti tiatri agentuuri 2017. aastaga näütemängevõistlusõl sai pää-preemia Ott Kiluski setokiilne „Kirvetüü“, taa teksti saa ka agentuuri kaudu telli.

Piten silmän Jan Rahmani ja Kauksi Ülle draamaloomingu suurust ni väärtüst (iinkätt ku paigalukõ), võissi ka lõunõeesti näütekiräniku julgõmbalt nimmata umma näüteloomingut ilokirändüses, midä raamatun vällä anda ja inämb levitä (Seeder 2018: 705).

Peris nuuri luujit olõ-õi

Kaetusalutsõ ao lõunõeesti kirändüs häitses nii hädüse ku hulga poolõst. Piire surbatas laembas iinkätt ümbrepandmiisiga – olku tuus sõs soomõ keelest võro kiilde pantu latsiraamatu vai seto kiilde tõlgit kirändüs-klassika. Saman tulõ vällä ka selge hädä – edimädse raamatu ilmusõ küll mitmõl keskiälidsel (Evar Saar, Riina Trumm) ja vanõmbilgi (Maie Perve, Maria Rahasepp), a olõ-i üttegi peris noorõ auturi debüüti.

Seod ütles ka Mart Velsker (2018: 9) vahtsõmbalõ lõunõpuulsõlõ luulõlõ kaehtust hiiten:

„Võib ehk tunduda, et kui pooleteise aasta jooksul ilmub liivi ja lõunaeesti keeles kokku viis luuleraamatut, siis seda on vähe. Tegelikult märgatavat arvulist langust siin pole. Kui luule kestmisega ongi probleeme, siis ei peegeldu see mitte raamatute hulgas, vaid debüütide puudumises. Lõunaeesti keelt kasutavad ikka needsamad autorid, kes tegid seda ka kümme ja kakskümmend aastat tagasi. Lastele suunatud keeleharidus nagu toimiks, ilmuvad võru-, setu- ja mulgikeelsed Tähekesed

ja lasteraamatud, toimuvad kirjandusvõistlused, kuid noori luuletajaid ei paista juurde tulevat, ei paista nende pooleteise aasta näitel ega pikemas ajalõigus.“ Tõtõ om, et 2005. aastast ilmuva nuuri kirjandüsaokirä Värške Rõhk ainum lõunõestikiilne autor om olnu Leila Holts (s 1981).

Mulgi kirjandüse ülekaehusõ (Ilves, i.a) edeotsan tõtõ Kristi Ilves, et kuiki mulklus ja kõik taaga kõüdet om perämäidsil aastakümnil vahtõst avvu sisse nõsõnu, olõ-i mulgikiilse kirändüse parhillanõ sais hää. „Peamine põhjus on see, et mulgi keele valdajaid jääb järjest vähemaks, aga noori peale ei tule.“ (Ilves, i.a)

Nätä om, et päälekasuva põlvõ kehv keelemõistminõ ni -taju ei kutsu neid inämb uman keelen luuma, kuiki latsi ja nuuri püvvetäs kõigildõ üten haarda nii mulgi, seto kui võro kultuuriruumin. Mulgi omma andnu seol kümneaastagal vällä kõgõ inämb opikirändüst, võrokõsõ omma pandnu rõhku umakiilsele latsikirändüsele ja seto nn alostekstele (aabits ja vahtõnõ lugõmik).

Elävät sotsiaalsset sõnumit, olku mitmidõ auturidõ loomingust välläpaistva mõtsahäötämise hukkamõist vai näütüses Evar Saarõ aktuaalne keeleteemalinõ poesia, nt luulõtusõ „Üts lõunamaa kiil“, „Ütsik täht“ jt kogun „Kõnõla mõtsan mädänü puuga“ (2014) kand innekögõ lõunõestii luulõ.

Kokkovõttõs: käü vahtõstelostaminõ ja konsõrviirmine

Kuiki päävækajalitsõ sotsiaalsõ sõnumiga loomingut lõvvüs (näütes päält luulõ Lauri Sommeri iinkätt aokirändüsen avaldõt proosa ja Merca novell „Alaveereh“), jääs käenolõva kümneaastaga lõunõestii kirändüsen valdavas olõmanolõva varamu vahtõstelostaminõ ja üteliidsi konsõrviirmine, minka suursugutsõs näütes om „Seto kirävara“ sari, kon ilmus aovaihõl 2013. aasta vahtõdaastakuust kooni 2017. aastani 13 raamatut, minka siän om ka uudisteossit, nt Merca „Pühä päiv“ (2013), a om ka varrampa ilmunuidõ vahtõstrükke. Lõunõestii kirändüse varamut ehtvä seol kümneaastagal ilmunu klassikidõ kuundkogo: Hendrik Adamsoni „Kuldsel elukoidikul“ (2011), Kauksi Ülle „Valit luulõq“ (2012), Artur Adsoni „Varjuliste puie all“ (2014), Raimond Kolga „Peo pääl elu hõpõ“ (2018) ja Juhan Jaigi „Tundmata palu“ (2018).

Teno Mart Velskri mitmilõ töiele (Velsker 2014 jt) saa lõunõeesti kiränduslugu kimmä tiidüsilidse raami ja sisu. Tetäs ka tõsitsõltvõetavit pruuvõ võro vaimu ku säändse vällätuumisõ vallan, näütüses kaits Margit Tintso (2013) Talina Ülikoolin magistritüü „Kuidas seletada võro vaimu? Lõunaeesti kirjanduse vaimsusest uuemate proosateoste põhjal“ (juhend Ave Mattheus).

Mulgi, seto ja võro kirändus omma seol aovaihõl nuuri luujidõ põvvast huulmada elojovvulidsõ, tarto kirändüs om olõman õnnõ Mats Traadi loomingu näol, nigu kirotas Tintso (2014): „Mats Traadi tartukeelne luule süstib kliinilisse surma langenud keele ja maastiku veeni adrenaliini ning elu hakkab uuesti võssa kasvanud teeradadel volama. Suuresti une-näolisusse kadunud Ugandit peab küll aeg-ajalt väljastpoolt ellu tagasi kutsuma, kuid niikaua kui päästjaid jagub, ei kao tema elumärgid kuhugi.“

Jääski luuta, et vahtsõl kümneaastakal tegünes lõunõeesti kirjändüste ka peris nuuri pästjit ehk – jakkajit.

Kirändüs

Aadma, Heidi (i.a): Eestimaine näitekirjandus tõusujoonel.

<http://statistika.teater.ee/stat/main/show/21> (02.06.2018).

Allas, Tiia 2011: Reisikiräst poeesiani süvembän mõttõn: lõunõeesti kirändüs 2000–2010. – *Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aasta-raamat IX-X*, toim. Triin Iva ja Sulev Iva. Tartu: Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus, 74–90.

Ilves, Kristi (i.a): Mulgikeelne kirjandus raamatutes ja helikandjatel 1991–2015.

<https://www.mulgimaa.ee/userfiles/MKI/Mulgikeelne%20kirjandus%20kuni%202016%20veebuar.pdf> (15.12.2019).

Kaplinski, Jaan 2014: *Mõtsa ja tagasi*. Võro: Võro Instituut.

Kauksi Ülle 2017: *ObiNizza. Luulõtuusi aastist 2012-2017*. Pärnu: Ji.

Kronberg, Janika 2015: Roitja mõtsan. – *Sirp*, 23. jaanuar 2015,

<http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/roitja-motsan/> (15.05.2018).

Martson, Ilona 2018: Lastekirjandus 2017: lapik Maa, muhud ja lohud. – *Looming* 5, 692–702.

Seeder, Mihkel 2018: 2017. aasta lugemissoovitusi neile, kes näidendeid ei loe. – *Looming* 5, 703–710.

Zirnask, Mart 2014: Kuus lõunaeesti kirjandust (Intervjuu Mart Velskriga). – *Universitas Tartuensis* 6, <https://www.ajakiri.ut.ee/artikkel/560> (03.06.2018).

- Tintso, Margit 2013: *Kuidas seletada Võru vaimu. Lõunaeeesti kirjanduse vaimsusese uemate proosateoste põhjal. Magistritöö*. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Tintso, Margit 2014: Võõras vältes unenäod. – *Sirp*, 30. aprill 2014, <https://sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/2014-04-30-17-08-35/> (03.06.2018).
- Toomet, Tiia 2015: Luuletaja, kelle soontes voolab kodaverd. – *Mari Vallisoo. Mälestusi maailmast*. Koost. Ann Kilk, Tuuli Vallisoo. Tartu: Ilmamaa, 10–27.
- Velsker, Mart 2014: *Lõunaeeesti kirjandusloo kirjutamise võimalusi*. (= Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Taruensis 12.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Velsker, Mart 2018: Uuemast lõunapoolsest luulest. – *Sirp*, 24. august 2018, lk 8–9.
- Viikberg, Jüri 2013: Järeldõna. – *Vastse äitsnemise aigu. Hendrik Adamsoni murdeluulevõistlus 1994–2012*. Tarvastu: Eesti Keele Sihtasutus, 155–157.

Tiia Allas: On the unusual versatility and the threatened extinction of South Estonian literature

The article provides a detailed overview of South Estonian literature of the past decade (2011–2018), pinpointing the most noticeable phenomena by genre and by its sub-branches (Mulgi, Seto, Tartu, Võro).

South Estonian literature of the given period is both qualitatively and quantitatively rich. The boundaries are stretched above all by translated works – be it the 11 children’s books translated into Võro from Finnish or the literary classics translated into Seto (Antoine de Saint-Exupéry „Tsillokõnõ prints“ and Andrus Kivirähk „Miis, kiä’ tiidse hussisõnnu“). An asset in itself is the partial publication of the epic „Kalevipoeg“ as a bilingual (Võro and Estonian) graphic novel in the years of 2014, 2016 and 2017.

At the same time a clear threat is indicated by a problem: even if several middle aged (Evar Saar, Riina Trumm) and older authors (Maie Perve, Maria Rahasepp) have published their first works, there has been not a single debut by a really young author. It is apparent that the poor command of the language of the upcoming generation does not encourage them to be creative in their local language, although all efforts are being made to include children and the youth in Mulgi, Seto as well as in Võro cultural space.

In the current decade, it is the Mulgi people that publish most textbooks while the Võro people put emphasis on the richness of children's literature and the Setos on basic texts (a new ABC book and a reader are published).

South Estonian poetry carries a lively social message, be it poetry by several authors condemning the destruction of forests or, for instance, topical language-themed poetry. Although works with a sharp social message can also be found in prose, it is the revival and preservation of the existing canon that dominates South Estonian literature of the current decade. One of the grandest examples of this is the series „Seto kirävara“ where 13 books were published in four years (2013–2017), and the publication of collected works by several South Estonian classic authors (such as Adamson, Kauksi Ülle, Adson, Jaik).

Thanks to several studies by Mart Velsker, South Estonian literary history has acquired clear boundaries, and significant attempts are being made to define the spirit of Võro as such. Despite the shortage of young authors the literatures of Mulgi, Seto and Võro are viable during the decade under consideration; Tartu literature exists only in the form of some texts by Mats Traat and a handful of other authors.

Tiia Allas: Lõunaeesti kirjanduse enneolematust kirevusest ja hääbumisohust

Artikkel annab üksikasjaliku ülevaade viimase kümnendi (2011–2018) lõunaeesti kirjandusest, tuues välja silmapaistvamaid ilminguid žanriti ning selle alaharude (mulgi, seto, tartu, võru) kaupa.

Vaadeldava ajajärgu lõunaeesti kirjandus pulbitseb nii kvalitatiivselt kui ka kvantitatiivselt. Piire laiendatakse eeskätt tõlkimisega – olgu selleks siis soome keelest võru keelde tõlgitud 11 lasteraamatut või seto keelde ümber pandud kirjandusklassika (Antoine de Saint-Exupéry „Tsillokõnõ prints“ ja Andrus Kivirähki „Miis, kiä' tiidse hussisõnnu“). Omaette väärtus on „Kalevipoja“ osaline ilmumine kakskeelse (võru ja eesti) pilteeposena 2014., 2016. ja 2017. aastal.

Samas ilmneb selgele ohule viitav puudujääk – esikteosed ilmuvad küll mitmetel keskealistel (Evar Saar, Riina Trumm) ja vanematelgi autoritel (Maie Perve, Maria Rahasepp), aga pole ühtegi päris noore autori debüüti.

Näha on, et pealekasvava põlvkonna keeleoskuse ja -taju nõrkus ei kehuta neid oma paikkondlikus keeles looma, kuigi lapsi ja noori püütakse igati kaasata nii mulgi, seto kui ka võru kultuuriruumis. Mulgid annavad käesoleval kümnendil välja kõige enam õppekirjandust, võrokeseid panustavad lastekirjanduse küllusele ja setod alustekstidele (ilmuvad aabits ja uus lugemik).

Lõunaeeesti luule kannab elavat sotsiaalset sõnumit, olgu selleks mitmete autorite viljeldav metsahävitust hukkamõistev luule või näiteks aktuaalne keeletemaatiline poeesia. Kuigi terava sotsiaalse sõnumiga loomingu leidub ka proosas, jääb käesoleva kümnendi lõunaeeesti kirjanduses domineerima olemasoleva varamu taaselustamine ja ühtlasi konserveerimine, mille suursugusemaks näiteks on sari „Seto kirävara“, kus nelja aasta jooksul (2013–2017) ilmus 13 raamatut, ja mitmete lõunaeeesti kirjanduse klassikute (Adamsoni, Kauksi Ülle, Adsoni, Jaigi) loomingu koondkogude ilmumine.

Tänu Mart Velskri mitmetele uurimustöödele saab lõunaeeesti kirjanduslugu selged piirjooned ja tehakse ka tõsiseid katseid võru vaimu kui niisuguse eristamise vallas. Mulgi, seto ja võro kirjandus on vaadeldud kümnendil noorte loojate põuast hoolimata elujõulised, tartu kirjandus on olemas vaid Mats Traadi ja mõne teise autori üksiktekstide näol.